

Gjensyn med en glemt museumssatsning

De naturhistoriske samlingene ved
museet i Arendal

KRISTOFFER VADUM

I et kott i andre etasje på Langsæ gård står en struts. På et skap står en gammel leopard. Under et bord ligger en hai. Her og der dukker det opp koraller og konkylier, krokodiller og spritlagte slanger. Dette er restene av den engang så stolte naturhistoriske samlingen fra Arendals Skoles offentlige Bibliothek og Museum. En gang var naturhistorie et av museets satsningsområder. I en periode var det også ambisjoner om å spesialisere virksomheten i naturhistorisk retning. Ved nærmere granskning åpner disse samlingene for nye perspektiver, både på hva museet ble og ikke ble.

Dørvokter. Søramerikansk struts, *Rhea americana*, i andre etasje på Langsæ gård.
Foto: Gerd Corrigan.

Da Arendals Skoles offentlige Bibliothek og Museum ble opprettet i 1832 var naturhistorie en av de fire hovedavdelingene som skulle utgjøre museets fundament og som samlingene skulle bygges opp rundt. I stiftelsesbrevet lansertes en bredt anlagt ambisjon om «Samlinger af Naturens og Kunstens uendelige Riger», som ved siden av naturhistorie også skulle omfatte antikviteter, kunstsaker og eldre kilder til landets historie.¹ Museet fulgte her et mønster som gjorde seg gjeldende ved alle de tidlige museumsdannelsene i Norge og som hadde bakgrunn i samlingskulturen fra tidlig nytid.² Med vekslende selskap fra andre kategorier, kom de naturhistoriske samlingene til å spille en sentral rolle i museets historie gjennom det neste århundret. Samlingene av pattedyr og fugler, reptiler og insekter, planter og mineraler, bløtdyr, konkylier og koraller, var i hele denne tiden en sentral del av museets profil. Og selv om grunnstammen hadde norsk eller nordisk tilsnitt, fikk samlingene også en global komponent gjennom båndene til byens sjøfartsnæring. Blant de mange gavene som strømmet inn fra sjøfolk, var naturaliene blant de vanligste gjenstandstypene. Mens andre gjenstandskategorier ved museet tapte terreng, ser naturhistorien i økende grad ut til å ha blitt satt på dagsorden. Da det ble snakk om å ansette faglig kompetente konservatorer ved museet, var dette knyttet spesielt opp mot de naturhistoriske samlingene. Og i en periode på 1880-tallet var det ambisjoner om å utvikle denne stillingen i vitenskapelig retning, med spesielle innen naturhistorie og zoologi.

Selv om planene om en naturhistorisk spesialisering ikke ble realisert, viser det hvor viktige disse samlingene en gang var for museet. Og nettopp fordi museet i senere tid har gått i kulturhistorisk retning, åpner dette litt forsømte gjenstandsmaterialet for at man kan nærme seg institusjonen fra nye perspektiver. Med unntak av enkelte undersøkelser som tar for seg deler av samlingene eller deres plass i spesifikke faser av museets historie, er temaet i liten grad undersøkt.³ Det finnes ingen undersøkelser som ser på

samlingenes betydning over et lengre tidsrom.

I denne artikkelen ønsker jeg å løfte frem de naturhistoriske samlingene som et viktig element i museets langvarige historie. I særlig grad vil jeg undersøke hvordan samlingene som overordnet kategori påvirket museets utvikling til ulike tider, hvordan de bidro til å knytte, forsterke og opprettholde nettverk, og hva slags betydning de har hatt for museets langsiktige utvikling. I denne sammenhengen har jeg latt meg inspirere av en teoretisk tilnærming som ofte benyttes i museumshistoriske undersøkelser, nemlig aktør-nettverk-teori.⁴ Dette innebærer dels at oppmerksomheten rettes mot de nettverk av mennesker og miljøer som har stått i forbindelse med de naturhistoriske samlingene. Men jeg er også interessert i de aspektene ved teorien som understreker at mennesker og ting i relasjoner skal undersøkes på lik linje; at både mennesker og ikke-menneskelige objekter kan fungere som aktører i de nettverkene de inngår i. Dette betyr selvsagt ikke at utstoppede dyr har fri vilje, at de er handlende subjekter eller løper brølende rundt på museet når konservatorene går hjem for kvelden, slik tilfellet er i filmen *Natt på museet*.⁵ Snarere handler det om at gjenstander er med på å påvirke den virksomheten som skjer i nettverkene. Nettverkene gjør det mulig for gjenstandene å ha en effekt.

Det rike kildematerialet som er bevart i museets arkiv bringer oss svært tett innpå enkelte objekter i samlingene. Det er i det hele tatt lett finne detaljer som kan bidra til å utdype vår forståelse av spesifikke gjenstander. Strutsen som vokter et av kottene på Langsæ gård, består for eksempel av materiale fra to ulike fugler. De ble gitt i gave til museet i 1841, men gjennomgikk en metamorfose i 1883, da preparant Peder Hansen på Næs Verk skrev ut en regning på kr 50 for «2 Struders Forvandling til 1».⁶ Selv om det er lett å la seg rive med av slike detaljer, er perspektivet i denne undersøkelsen et annet. Søkelyset rettes ikke primært mot gjenstandene, men mot den overordnede kategorien *naturhistoriske samlinger*.⁷

På samme måte er det nødvendig å løfte

Havna i Bordeaux tidlig på 1800-tallet. Pierre Lacour, «Vue d'une partie du port et des quais de Bordeaux dits des Chartrons et de Bacalan», ca. 1806. Utsnitt. Musée des Beaux-Arts de Bordeaux. Wikimedia Commons. Foto: Langladure.

frem nettverk som har hatt spesiell betydning for samlingene. Den følgende fremstillingen retter derfor oppmerksomheten mot forbindelser som spesielt gjør seg gjeldende i kildene og som har preget ulike faser i museets historie. De tre første fasene tar for seg forbindelsene til sjøfarten på 1830- og 40-tallet, skolen på 1850- og 60-tallet og de naturhistoriske miljøene i Christiania på 1880-tallet. I fjerde fase ser jeg på hvordan samlingenes betydning for museet ble endret og svekket utover på 1900-tallet. Ved å følge materialet gjennom ulike faser, kan endringer i samlingenes betydning belyses ut fra endringer i museets nettverk over tid.

Fase 1: I samspill med sjøfarten

I årene like etter grunnleggelsen i 1832 jobbet museumsstyret iherdig for å etablere et nettverk av bidragsytere i inn- og utland. Styreprotokollen fra denne tiden er full av kopier av mer eller mindre likt formulerte brev som ble sendt til mulige samarbeidspartnere, med oppfordring om å være på utkikk etter relevante gjenstander og dokumenter. Dette handlet dels om å etablere kontakter med vitenskapelige nettverk. Men vel så viktig var nettverk som kunne sikre museet tilsig av nye gjenstander. I en artikkel i fjorårets *Aust-Agder-Arv* har jeg vist hvordan museet ganske raskt etablerte

Eksotiske fuglearter gitt i gave av sjøfolk på 1800-tallet. Disse står nå oppstilt i et eget skap på Langsæ gård. Foto: Gerd Corrigan.

denne typen nettverk i Setesdal.⁸ På samme måte ser vi forsøk på å etablere utenlandske forbindelser via sjøfarten. Dette var et typisk trekk ved mange av de tidlige museene, som gjerne var etablert i kystbyer.⁹ Skipperens rolle i den klassiske seilskutetiden kan ha innbudt til dette. I tiden før telegrafens revolusjonerte kommunikasjonen over lange avstander, hvilte mye av ansvaret for å slutte avtaler om last og frakt på skipperne i fremmede havner.¹⁰ Som mellommenn for museet hadde sjøfolk forbindelser og anledning til å hente inn interessante gjenstander til samlingene. Vi kjenner denne praksisen best fra trykte oppfordringer som ble limt inn i skipsjournalene til lokale skuter på 1860- og 70-tallet, men antagelig har sjøfolk hatt med seg lignende instruksjoner så lenge museet har eksistert.¹¹ I følgebrevet til en naturhistorisk gave fra Jean-Luc Laporte (1796–1860) ved Det linnéiske selskapet i Bordeaux, får vi eksempelvis vite at Christian Stephansen (1801–1863) hadde gjort sonderinger på vegne av museet i 1833. Laporte forteller følgende om møtet med nordmannen:

Herr kaptein Christian Stephansen, som jeg har hatt gleden av å kjenne i fire dager, har fortalt meg at dere har hatt den gode ideen å gå sammen om å grunnlegge et museum, et bibliotek og et naturhistorisk samfunn i byen deres. Han fortalte meg samtidig at dere hadde oppfordret ham til å samle alle gjenstander han her kunne komme over eller skaffe, fra et hvilket som helst område innen naturhistorien.¹²

Selv om Stephansen på denne tiden var i ferd med å etablere seg som reder og kjøpmann i Arendal, er det tydelig at han har besøkt Bordeaux som skipsfører. Laporte omtaler ham som kaptein («commandent») på skipet *Bordeaux Paket*, og tilsvarende er han omtalt som kaptein i museets styreprotokoll. Som følge av disse sonderingene hadde Stephansen selv med seg en større samling av naturhistoriske- og kulturhistoriske gjenstander tilbake til Norge, som ble registrert parallelt med gaven fra Laporte.¹³ Stephansen var også mellommann da museet i 1835 fikk en kasse med to bavianer, to spritpreparerte

slanger og 150 tørkede brasilianske fugler fra kaptein David Lunberg i Gøteborg.¹⁴ I disse forbindelsene er det spesielt naturhistorien som markerer seg som en sentral kategori. Selv om sjøfarten også ga tilvekster i form av antikviteter og etnografiske gjenstander, viser gaveprotokollen at en vesentlig del av de utenlandske gjenstandene var naturalier.¹⁵

Kontakten med Laporte er imidlertid spesielt interessant fordi den viser hvordan de naturhistoriske samlingene selv kunne utgjøre et virksomt element i forholdet mellom museet og de utenlandske forbindelsene som ble etablert via sjøfarten. I retur ville Laporte nemlig ha naturalier fra arendalstraktene. Med andre ord er dette et eksempel på at sjøfarten åpnet for bytteforbindelser med utenlandske aktører, en strategi som særlig ser ut til å ha vært vektlagt det første tiåret etter 1832. I praksis kunne dette få betydning for museet. Ved bevisst gjenstandsutveksling kunne denne typen forbindelser brukes til å videreutvikle samlingene, slik samlinger til alle tider har blitt utviklet. Det kan også se ut til at dette var noe stifterne av museet la opp til fra starten. Selv om § 4 i vedtektene fra 1832 forbød avhending av gjenstander, skulle det nemlig være mulig å bytte bort eller selge dubletter, «for paa denne Maade ved nye Sager at kunne forøge Samlingerne.»¹⁶ Tilsvarende vet vi at slike bytteforbindelser var en viktig del av innsamlingsstrategien ved Bergens Museum, der Christie gjorde en stor innsats for å øke samlingene gjennom sine nettverk.¹⁷

I Laportes tilfelle var selve ideen om en institusjon med naturhistoriske samlinger nok til å utløse denne typen initiativ. Som svar på dette vedtok museet at det skulle sendes en del gjenstander i retur så raskt det gikk skip sørover neste vår. En tilsvarende forbindelse ser vi året etter, da museet fikk tilsendt tre kasser med insekter, fugler og dyr fra R. Draak i Amsterdam, formidlet via skipsfører Niels Schytte Beck (1799–1877). Også denne gangen ble det besluttet at gaven skulle gjengjeldes så snart museet kom i besittelse av innenlandske naturalier som egnet seg for utenlandske samlinger.

Litt senere sendte Draak en utstoppet albatross og 20 tørkede fuglehudar fra Java. Draak var til gjengjeld på utkikk etter en del spesifikke nordiske arter i retur, og i 1835 sendte museet en kasse med stedegne fugler og fisker som delvis oppfylte disse ønskene. I 1836 resulterte dette i en forsendelse med femti tørkede indiske fuglehudar til museet.¹⁸ Ut fra det kildematerialet som er tilgjengelig, kan det se ut til at de naturhistoriske samlingene hadde et spesielt potensial for å innby til bytteforbindelser. Det er vanskelig å finne tilsvarende eksempler innen andre samlingskategorier. Dette kan ha sammenheng med samlingenes potensielle tilløp på dubletter, som i prinsippet var større enn for de kulturhistoriske samlingene, der tilgangen på gjenstander var begrenset og hver gjenstand hadde sin spesifikke historiske verdi.

Likevel klarte ikke museet å bygge videre på disse mulighetene. Verken forbindelsen til Laporte eller Draak ble videreført i årene som fulgte. I Laportes tilfelle skyldtes dette at han selv ble forhindret fra å følge opp kontakten med Arendal.¹⁹ I andre tilfeller kan kontakten ha blitt brutt fordi museet ikke maktet å sende gaver tilbake, slik Ulf Hamran har vist i forbindelse med den utvandrede arendalitten Andreas Bang Engstrøm (1794–1874).²⁰ Fra sitt miljø i Philadelphia organiserte Engstrøm i 1836 en bredt anlagt forsendelse av naturhistorisk og etnografisk materiale til museet, med den uttalte hensikt at «ombuttelse finde stæd til nøtte for begge sider».²¹ Selv om denne første forsendelsen gikk tapt under overfarten til Norge, ga Engstrøm uttrykk for at han gjerne ønsket å organisere en ny forsendelse så raskt som mulig, og museet lovet på sin side å sende lokale fugler, dyr og mineraler tilbake. Etter å ha mottatt Engstrøms neste gave i 1841 måtte museet imidlertid melde pass. På grunn av manglende ressurser beklaget de at de ikke kunne oppfylle forpliktelsene sine, og presiserte samtidig at dette også gjaldt andre – «flere der sende os Bidrag».²² Etter dette valgte Engstrøm i stedet å gi en rekke viktige gaver til universitetet i Christiania.

Museets svake økonomi var en utfordring i

den første tiden, da driftsmidlene i hovedsak ser ut til å ha vært basert på private pengegaver.²³ Denne situasjonen endret seg lite i de neste tiårene. Et eksempel på dette finner vi i 1856, da museet bidro til å sette Laporte i forbindelse med relevante vitenskapelige miljøer i Norge. Museets egne naturhistoriske samlinger omtales i denne sammenheng som «ringe», fortrinnsvis fordi det ikke fantes penger til å bringe dem i fullstendighet, men også fordi museet mangle «Personer med Kundskab og Indsigt i Naturhistorien.»²⁴

Selv om bytteforbindelsene ikke ble videreført i tiden som fulgte, er de likevel interessante fordi

de sier noe om hvordan gjenstandene åpnet muligheter for museet. I eksemplene ovenfor ble de naturhistoriske samlingene koblet opp mot et større nettverk, der Arendals sjøfartsforbindelser ga muligheter for en aktiv utvikling av samlingene. Men på den annen side var disse ikke store nok til at det var mulig å opprettholde forbindelsene. I virkeligheten var det ideen om samlingene som skapte muligheter, og denne ideen levde ikke opp til forventningene. Fra museets første år finnes også andre eksempler på at museet har hatt kontakt med naturhistoriske miljøer, uten at dette fikk noe etterspill.²⁵ Forbindelsen til utenlandske samlere og

Middel- og realskolens gamle bygninger 1871, på dagens Kanalplassen. De første åtte årene hadde museet lokaler der. Siden var institusjonene lokalisert i ulike bygg fra 1840 til 1882. Foto: Hans Petter Nielsen. KUBEN, AAKs 44-4-7/69.

vitenskapsmenn ble derfor mindre viktig. På sikt fikk sjøfarten i seg selv – skipene, seilingsrutene, sjøfolkene – større betydning for tilsig av nye gjenstander. I mangel på muligheter til å kjøpe eller bytte til seg gjenstander, opprettholdt museet en lav terskel for å ta imot gaver. Samlingenes sammensetning kom derfor til å preges av givernes initiativ, ikke bare av museumsledelsens intensjoner, og sjøfolkene fremstår i den sammenheng som aktører som var med på å forme oppfatningen av hva museet skulle være.²⁶ Som supplement til naturhistorisk materiale av nordisk opphav, som naturlig nok måtte være en viktig del av disse samlingene, kom sjøfarten til å sikre jevnt tilsig av eksotiske gjenstander gjennom resten av århundret.²⁷

Fase 2: Til nytte for skolen

I tidsrommet 1847 til 1870 ble den første generasjonen museumsstyrere i Arendal gradvis avløst av nye styremedlemmer. Dette ser også ut til å ha ført til endringer i måten museet ble styrt på. Styreprotokollen fra 1860-, 70- og 80-tallet vitner om et mer dynamisk styre, med hyppigere styremøter og en mer utadrettet profil. Med utskiftning i styret kom middel- og realskolen i større grad til å engasjere seg i museets virksomhet. Dermed kom også skolens interesser til å påvirke utviklingen ved museet. I særlig grad fikk de naturhistoriske samlingene betydning for hva slags ressurser skolen valgte å mobilisere på vegne av museet.

Forholdet mellom skolen og museet var i utgangspunktet preget av både nærhet og distanse. Vedtektene fra 1832 definerte museet som en stiftelse med eget styre og fri disposisjon over egne samlinger, men med skolen som eier – derav også navnet «Arendals Skoles offentlige Bibliothek og Museum».²⁸ Selv om de to institusjonene ble fysisk atskilt da museet fikk egen bygning i 1840, fortsatte skolen å være en viktig interessent, og dette ser ut til å ha blitt forsterket fra midten av århundret. Rektorene og overlærerne ved skolen hadde hatt styreverv i museet helt fra begynnelsen, men trådte

Rester av museets gamle insektsamling. Beholdningen av insekter er i liten grad dokumentert i kildene. Det er dermed vanskelig å vite hvor omfattende denne samlingen opprinnelig har vært. Foto: Gerd Corrigan.

frem som selvskrevne formenn etter Dedekams død i 1861.²⁹ I kjølvannet av dette fikk museet for første gang lønnede konservatorstillinger, rekruttert fra skolens egen lærerstab.³⁰ Vi ser dermed kimen til en sterkere profesjonalisering av virksomheten, representert ved en ny type arbeidsdeling mellom museets styre og daglige drift. Samtidig knyttet skolen spesifikt naturhistoriske interesser til disse stillingene.

Helt konkret gjør dette seg gjeldende ved at konservatorstillingene ble bemannet med skolens naturhistoriske lærere, som skjøttet oppgavene på deltid ved siden av undervisningen. Disse lærerne hadde naturhistorisk utdanning fra det nye reallærerstudiet som var blitt opprettet ved universitetet i Christiania i 1851.³¹ Museets første kjente konservator var Julius Oscar Salvesen (1831–1911), som fungerte i dobbeltrollen som konservator og bibliotekar fra 1866 til 1881.³² Salvesen var cand. real. fra universitetet i Christiania i 1856, men hadde også tidligere studier bak seg fra landbruksakademiet i Eldena i Greifswald.³³ Etter Salvesen ble rollene splittet, slik at stillingen som bibliotekar og konservator ble atskilte poster.³⁴ Igjen gikk konservatorposten til en av skolens naturhistoriske

Museets første kjente lønnstaker. Fra 1866 til 1881 fungerte Julius Oscar Salvesen som konservator og bibliotekar ved museet. Dette skjedde på deltid, ved siden av stillingen som overlærer ved skolen. Fotograf: ukjent. KUBEN, AAA.PA-2418.L12.162.

lærere, Ingebret Suleng (1852–1928), som var cand. real. fra 1879 og ble tilsatt som adjunkt ved skolen i 1881.³⁵ Formelt fungerte han som konservator i årene 1883–85 og 1897–1913.³⁶ I disse tiårene gjorde Suleng også en innsats som faglitterær oversetter for den radikale bokserien *Bibliotek for de tusen hjem*, der han ble den første til å oversette Darwins *Artenes opprinnelse* til norsk.³⁷ Skolens naturhistoriske lærere kom til å dominere konservatorposten ved museet frem til 1905, da museet for første gang fikk oppnevnt en historielærer som sideordnet konservator.³⁸

Selv om konservatorstillingene først kan dokumenteres fra 1860-tallet, har denne forbindelsen mellom museet og skolen dypere forankring, og tanker om en tilsvarende ordning har versert i styret minst 15 år tidligere. Kilden til dette er en søknad om statsstøtte fra 1851 som ble ført i pennen av

skolens representant i styret, overlærer Samuel Stub Knutzen (1815–1891). Selv om denne søknaden ikke fikk noen økonomisk uttelling, er den interessant fordi den tar til orde for et tettere samarbeid mellom museet og skolen. I vår sammenheng er den også interessant fordi argumentasjonen spesifikt knyttes opp mot museets naturhistoriske samlinger. Knutzen legger i den forbindelse vekt på at museet og skolen helt fra starten var ment å stå i et nært forhold til hverandre, men at denne forbindelsen av ulike årsaker aldri helt var blitt virkeliggjort. Derimot kunne forholdet få økt aktualitet når skoletilbudet i fremtiden skulle omorganiseres og realfagene etter planen skulle styrkes. På dette området ville museets naturhistoriske samlinger ha stor verdi for skolen. Vellykket undervisning i realfag forutsatte tilgang på naturhistoriske gjenstander, og denne typen samlinger ville skolen vanskelig kunne bygge opp selv. Omvendt kunne skolens naturhistoriske lærere fungere som konservatorer ved museet:

Ved en nærmere Tilslutning mellem Skolen og Musæet og dettes Understøttelse til at vedligeholde og completere, hvad det allerede er i Besiddelse af, vilde derimod paa den hersteds ene muelige Maade begge Indretningers Tarv rettest fremmes. I Skolens naturhistoriske Lærer vilde formeentlig Musæet ogsaa kunne erholde en Conservator af sine Naturalier, ligesom hans egne og hans Fags Udvikling paa Skolen i Musæet sin beste Støtte.³⁹

Her fører Knutzen pennen som skolemann, selv om han skriver med museets blekk. Bakgrunnen for disse vurderingene er den såkalte normalplanen fra 1848, som førte til at en rekke av landets høyere skoler ble omorganisert som kombinerte latin- og realskoler. I norsk skolehistorie er dette del av en langvarig strid om realfagenes plass i den norske skolen, der utviklingen gikk mot integrering av moderne språkfag og naturhistorie som en fullverdig del av undervisningen, ved siden av de klassiske

Fra museets samling av spritpreparerte krypdyr. På grunn av fordampning har kun et fåtall av disse preparatene overlevd opp til vår tid. Foto: Gerd Corrigan.

21-22. <i>Turdus merula</i> ♂ & ♀	4	48. <i>Sceloporus rusticus</i>	1
23. " <i>torquatus</i> ♂	3	49. <i>Gallinula Porzana</i>	1
24. <i>Lanius cyananthus</i> ♂	1-12	50. <i>Fulica atra</i>	1-2
25. <i>Sylvia abietina</i>	1-12	51. <i>Hirundo</i>	1
26. " <i>phoeniceus</i> ♂	1-12	52. <i>Larus fuscus</i>	1
27. <i>Larus caeruleus</i>	1-12	53. <i>Leptura parasitica</i>	1
28. <i>Emberiza citrinella</i>	1-12	54. <i>Carbo cormoranus</i>	2
29. " <i>hortulana</i>	1-12	55. <i>Anas torquatus</i>	1-2-12
30. <i>Regulus cristatus</i> *	1-12	56, 57. <i>Anas crecca</i> ♂ & ♀	2-1
31. <i>Fringilla coelebs</i> ♂ & ♀	3	58. <i>Fuligula nigra</i>	1
32. " <i>carduelis</i>	2	59. <i>Mergus perca</i> ♂ & ♀	1-2
33-34. <i>Bohula vulgaris</i> ♂ & ♀	4	60. <i>Poecetes rubicollis</i>	1-2
35. <i>Corixus emicollis</i> ♂	2	61. <i>Colymbus arcticus</i>	1-2
36-37. <i>Pedina cinnabarra</i> ♂ & ♀	4	62. <i>Uria Trile</i>	1
38-39. <i>Tetrao Tetrix</i> ♂ & ♀	3-8	63. <i>Mergus alle.</i> 64.	1-3
40. <i>Agopus alpina</i> (Vinddrag)	1		
41. " <i>hibalina</i> (Vinddrag)	1-12		
42. <i>Ardea cinerea</i> ♀	2		
43. <i>Charadrius hiaticula</i>	2		
44. <i>Numenius arcuata</i>	1		
45. <i>Tringa variabilis</i>	2		
46. <i>Fulmarus glacialis</i>	3		
47. <i>Streptopelia collaris</i>	3		
	16-4		

Fortegnelse over naturalier som ble overført fra Zoologisk museum til Arendals middel- og realskole i 1859 og 1861. Nasjonalbiblioteket, Ms.fol. 4339.

fagene som tidligere hadde vært toneangivende. Ettersom nasjonale reformer lot vente på seg, ble normalplanen et forsøk på å styrke realfagene innen rammene av det eksisterende systemet. Med løfte om statsstøtte ble den enkelt skole individuelt oppfordret til å endre sine undervisningsplaner.⁴⁰ Arendal hadde helt fra 1824 hatt en kombinert middel- og realskole, men tilpasset seg innholdet i planen for å kunne oppnå statsstøtte fra 1850.⁴¹ Det innebar også at skolen sto overfor nye utfordringer med tanke på organisering, lærekrefter og tilgang på undervisningsmaterie. På det siste området kunne museets naturhistoriske samlinger være til nytte.

Skolens behov kan ha gitt et mer pedagogisk perspektiv på de naturhistoriske samlingene. I den sammenheng kan en lure på hvor interessert skolen egentlig var i de mange eksotiske edderkoppene,

skolopenderne og slangene sjøfarten brakte med seg tilbake til museet. Skolens behov for undervisningsmaterie ble i hvert fall delvis dekket ved statlige overføringer på 1850-tallet. I 1861 nevner rektor Smith «en af Staten til Skolen skjenket Naturaliesamling» som ble oppbevart på museet.⁴² Bevarte kilder fra Zoologisk museum viser at dette dreide seg om nordiske arter.⁴³ Vi vet lite om hvordan dette preget museets egen inntakspraksis, men det er interessant å merke seg at kritiske stemmer noen tiår senere tok til orde for at de naturhistoriske samlingene burde avgrensnes til det som var passende for skolen.⁴⁴ Kanskje var dette spesielt myntet på gaver som kom inn via sjøfarten. På den annen side fastholdt museet at sjøfarten ga tilgang på verdifullt naturhistorisk materiale.⁴⁵

Samarbeidet mellom skolen og museet var en praktisk ordning som styrket begge institusjoner på midten av 1800-tallet. Samtidig førte dette til at museets konservatoroppgaver ble låst i deltidsstillinger som kan ha begrenset mulighetene på lang sikt. I praksis ble denne deltidsløsningen regelen i omkring hundre år.⁴⁶ Til sammenligning opplevde Bergens Museum en helt annen faglig utvikling i tiårene som fulgte. Med støtte fra staten fikk de sin første heltidsansatte naturhistorisk konservator i 1846, og utvidet snart med flere lignende stillinger. I 1851, da Arendal fikk avslag på sin søknad om 100 spd. i årlig statsstøtte fra Oplysningsvesenets Fond, fikk Bergen økt sine bevilgninger fra 400 til 800 spd. årlig og kunne dermed utvide staben med en assisterende konservator og en bibliotekar.⁴⁷ Museet i Bergen var på vei i en retning som skulle forvandle det til en spesialisert institusjon med heltidsansatte vitenskapsmenn. I Arendal tok det lang tid før denne typen spesialisering ble noen målsetning. Spørsmål om statsstøtte var stadig oppe, i 1863, 1873 og 1875, men det ser ikke ut til at ambisjonen var å sikre lønnsmidler til en heltidsansatt konservator.⁴⁸

I denne fasen fikk de naturhistoriske samlingene betydning i et nettverk som forgrenet seg via skolen, over i kontroversene rundt norsk skolepolitikk på 1800-tallet. Det skulle få store konsekvenser for den videre organiseringen av museets virksomhet. I lys av nye skolepolitiske føringer fikk samlingene ny betydning for skolens undervisning, og Knutzens skriv fra 1851 kan betraktes som en effekt av dette. Dette kan også ha ført til en endring i samlingens begrunnelse, ved at det pedagogiske aspektet ble viktig i tillegg til det vitenskapelige. Uansett ble forholdet mellom skolen og museet satt på dagsorden. På sikt førte dette til en endring i oppfatningen av hva museet skulle være, ved at konservatorstillingene ble introdusert som et nytt element ved museets organisering, spesifikt knyttet opp mot de naturhistoriske samlingene. Vi kan dermed si at samlingene fikk en varig effekt på museets praktiske virksomhet.

Fase 3 – Med utsikt mot vitenskapen

Mulighetene for videre utvikling av museets faglige profil fikk ny aktualitet i forbindelse med byggingen av det nye, store skolebygget på Tyholmen.⁴⁹ Da museet vinteren 1881–82 flyttet inn i tidsriktige lokaler i skolens vestfløy, ga det muligheter for fornyelse av virksomheten, både utad i møte med publikum, og innad i håndteringen av egne samlinger. Vi beveger oss dermed inn i en fase hvor museet har vrimlet av folk som på ulike måter satte spor etter seg. Ikke minst ble ekstern ekspertise invitert til Arendal for å gi råd og bistand, både med tanke på romløsninger og hvordan samlingene skulle organiseres. Kontakten med andre fagmiljøer ser ut til ha blitt styrket. Det skulle i neste omgang sette de naturhistoriske samlingene på dagsorden på en ny måte.

Et eksempel på denne typen utadrettet orientering ser vi først i det arbeidet som foregikk med å ordne, registrere og katalogisere samlingene. På dette feltet var situasjonen såpass krevende at museet valgte å hyre inn folk til å gjøre arbeidet for dem. En generell mangel på kataloger var blitt definert som en hovedutfordring for museet allerede i 1860. Situasjonen endret seg imidlertid lite i tiåret som fulgte. I en søknad om statsstøtte fra 1875 er mangelen på kataloger beskrevet som et omdømmeproblem:

Savnet af Kataloger og en principmæssig Ordning viser sig især, naar Fremmede besøge Museet, og det har endog været offentlig omtalt, at det ikke er i den beste Orden, som det burde være. Naar man har en saa stor og saa mangfoldig Samling, der endog har tildraget sig Videnskabsmænds Opmærksomhed, er det at beklage, at man savner de fornødne Pengemidler til at ordne det Hele saaledes, at Fremmede ikke skal Anke over Indretningen.⁵⁰

Dette sier også noe om svakheten med konservatorordningen som var vokst frem med tilknytning til skolen. Med de ressursene som var tilgjengelig, var det vanskelig for konservatorene

F. j a l d.

å sette av nok tid til å håndtere samlingene på en forsvarlig måte. Flytteprosessen ga imidlertid anledning til å gjøre noe med dette, ikke minst fordi Arendals Samlag for Brændevinshandel stilte ressurser til rådighet for å hyre inn ekstern hjelp. I løpet av sommeren og høsten 1882 ble mineralsamlingen katalogisert av Johan Herman Lie Vogt (1858–1932), som var cand.min. fra bergstudiet i Christiania og siden ble en kjent norsk geolog.⁵¹ På dette området var bruk av ekstern innats ikke noe nytt, ettersom mineralsamlingen allerede i 1843 var blitt ordnet av mineralogistudenten Paul Christian Weibye (1819–1865).⁵² Arkeologisamlingen ble ordnet på omtrent samme tid av Peter Groth (1859–1930), som fortsatt var student ved universitet i Christiania og som siden tok en doktorgrad i filologi.⁵³ Ambisjonen var at den zoologiske og etnografiske samlingen skulle rustes opp på samme måte. Groth ble spurt om han også kunne ordne den etnografiske samlingen, men måtte avslå tilbudet fordi han ikke hadde tilstrekkelig kompetanse på dette området.⁵⁴ For den zoologiske samlingen forsøkte museet å hyre inn fagfolk fra Bergens Museum og deretter Zoologisk museum i Christiania, men disse forsøkene strandet av praktiske årsaker.⁵⁵ Kataloger for den etnografiske og zoologiske samlingen ble derfor først utarbeidet mot slutten av århundret.⁵⁶

Ved den fysiske oppstillingen i de nye lokalene fikk naturhistorien en sentral plass. Mens etnografi og historisk-antikvarisk materiale delte plass i vestværelset, var de naturhistoriske samlingene enerådende i nordværelset, som var om lag 20 prosent større.⁵⁷ Denne fysiske ordningen av samlingene avspeiles senere i de nye vedtektene som kom på plass i 1886. Der beskrives nemlig to hovedavdelinger, i overensstemmelse med rominndelingen i nybygget.⁵⁸ Dette representerer en innsnevring i forhold til de kategoriene som var blitt definert i 1832, der hovedavdelingene også omfattet kobberstikk, malerier og håndtegninger, samt

pergamentsbrev og håndskrifter. Slik sett kan det virke som de nye vedtektene definerte samlingene etter hva som ble stilt ut, snarere enn helheten i det materialet museet var i besittelse av. Innsnevringen i antall hovedavdelinger bør forstås i lys av museumsstyrets diskusjoner på 1870-tallet, der den bredt anlagte samlingsprofilen var blitt fremhevet som et problem for museets videre utvikling. I den sammenheng ble naturhistorie, etnografi og historie løftet frem som relevante satsningsområder.⁵⁹

Prosessene rundt flytting og reorganisering av samlingene fungerte trolig som katalysator for de videre ambisjonene i vitenskapelig retning. Ifølge Gunnar Molden kan denne typen ambisjoner også ha gjort seg gjeldende i forkant av byggeprosessen: «De som planla gymnaset tenkte stort; det er helt tydelig at tanken var å skape et lokalt senter for undervisning, forskning og folkeopplysning.»⁶⁰ En slik bakenforliggende plan er imidlertid vanskelig å dokumentere. Dersom det forelå tanker om et slikt senter, burde det på en eller annen måte gjenspeiles i museets fyldige arkivmateriale fra denne tiden. Snarere enn ved forutgående planmessighet, var den vitenskapelige satsningen antagelig en effekt av de omstillingene nybygget ga opphav til. En avgjørende faktor i denne sammenheng, var at museet fikk økt kontakt med andre fagmiljøer. Slike forbindelser var i og for seg ikke noe nytt, men de pågående prosjektene aktualiserte eksisterende nettverk på en ny måte.

Forbindelsen med Zoologisk museum

Betydningen av disse nettverkene er spesielt åpenbar i museets kontakt med Robert Collett (1842–1913) og hans medarbeidere ved universitetets zoologiske museum i Christiania. Som kontakt for museet var Collett en kapasitet både som vitenskapsmann og museumsmann. Som zoolog med ekspertise på virveldyr nøt han internasjonal anseelse. I kraft av sitt langvarige virke ved Zoologisk museum var

Arkitekt Wilhelm von Hanno's forslag til ny middelskole, datert 1877. Museet fikk lokaler i øverste etasje i vestfløyen, med utsikt mot Strømsbu og Kittelsbukt. KUBEN, KA0906-772o.TT03.L701.

han dessuten godt kjent med museumsfaglige problemstillinger.⁶¹ I utgangspunktet ble han derfor invitert til Arendal for å uttale seg om innredningen av de nye lokalene og for å innspeilere de zoologiske samlingene ved museet.⁶² Men i forlengelse av dette kom han med stadig nye initiativ. I november 1882 mottok museet tilbud om å overta en større mengde dubletter fra Zoologisk museum for en rimelig pris. Dette kom til utgjøre hoveddelen i museets fuglesamling, som fortsatt er en synlig og velordnet del av de naturhistoriske samlingene ved KUBEN.⁶³ I årene som fulgte ble dette fulgt opp ved flere andre transaksjoner mellom de to museene. I den kombinerte rollen som rektor og styreformann for museet var Gustav Antonio Gjessing (1835–1921) avgjørende for at denne forbindelsen ble såpass fruktbar. Den tette kontakten mellom Collett og Gjessing, er tydelig i de 32 brevene som er bevart fra tidsrommet 1832–1898.⁶⁴ Her er det verdt å bemerke at både Gjessing og Collett hadde en felles plattform i de norske vitenskapsselskapene. Parallelt med karrieren som skolemann og rektor, hadde Gjessing fra og med 1860-tallet gjort seg bemerket med en rekke historisk-filologiske avhandlinger som førte til at han ble valgt inn i vitenskapsselskapene i både Christiania og Trondheim i 1877.⁶⁵ Gjessing var dermed del av samme akademiske sjikt som Collett og andre fremstående vitenskapsmenn på denne tiden.

I denne sammenheng er det spesielt viktig at Collett lanserte ideen om en ny vitenskapelig satsning ved museet. Collett hadde tidligere vært behjelpelig med å finne kandidater til å ordne og katalogisere museets samlinger.⁶⁶ Nå tok han dette et steg videre. I et brev til Gjessing 26. juni 1884 foreslo han at museet skulle ansatte den lovende norske naturvitenskapsmannen Carl Sophus Lumholtz (1851–1922) som konservator på fulltid med en årslønn på 1600 kroner. Selve brevet fra Collett er ikke bevart, så vi vet ikke nøyaktig hvordan han argumenterte for saken. Men i anbefalingsbrevet som siden ble vedlagt søknaden om statsstøtte, er stikkordene økt vitenskapelighet, faglig innsikt og planmessighet i

museets arbeid med samlingene. Til dette trengtes en konservator som med kraft og iver kunne utvikle museet, og i den sammenheng ville Lumholtz være et utmerket valg.⁶⁷

Som respons på dette satte museet i gang en omfattende prosess som i løpet av de neste to årene førte til at Stortinget bevilget finansiering av stillingen i spleiselag med Arendal kommune. Med Lumholtz som konservator ville museet med stor sannsynlighet ha beveget seg i en naturvitenskapelig retning. Slik gikk det imidlertid ikke. I mai 1886 takket Lumholtz nei til stillingen, og noen måneder senere blokkerte bankkrakket i Arendal mulighetene for finansiering fra kommunen. Dermed trakk også staten sitt bidrag.⁶⁸ Selv om planene ikke ble realisert, er dette likevel det klart mest ambisiøse forsøket på å videreutvikle museet i Arendal før drømmen om et folkemuseum meldte seg tidlig på 1900-tallet. Museets tydelige og målrettede respons på Colletts initiativ, er i seg selv imponerende. Dette har trolig sammenheng med den utviklingen som hadde foregått ved enkelte museer i tiårene før.

Det er spesielt utviklingen ved tre andre museer som har relevans i denne sammenheng. Fellestrekket ved disse institusjonene var at de hadde lyktes med å skaffe seg statsstøtte som sikret en ny type profesjonalisering av virksomheten. På denne måten hadde Bergens Museum fra 1860-tallet utviklet seg fra et museum med kultur- og naturhistoriske samlinger for interesserte amatører, til en spesialisert institusjon med heltidsansatte vitenskapsmenn. Men også nyere institusjoner, som Tromsø museum, etablert 1872, og Stavanger museum, etablert 1877, var på vei i samme retning. På 1870-tallet var dette de eneste lokale eller regionale museene som hadde sikret seg denne typen støtte.⁶⁹ Derfor er det heller ikke overraskende at brevveksling fra denne tiden viser at dette var institusjoner Arendals museum orienterte seg mot.⁷⁰ Ved disse museene kan en også se en tilsvarende orientering mot naturhistorie. Selv om begge museer hadde et bredt anlagt innsamlingsprogram som også omfattet

Som følge av kontakten med Robert Collet, kjøpte museet i 1898 en større eggsamling fra Zoologisk museum i Christiania. Dette kom som tillegg til den mer kjente fuglesamlingen, som ble kjøpt inn i 1882–83. Samlingen skal ha bestått av 338 egg fordelt på 100 arter. Foto: Gerd Corrigan.

andre samlingskategorier, ser konservatorpostene ut til å ha vært forbeholdt realister. Tromsø fikk en egen zoologisk konservator i 1876 og en botanisk konservator i 1886.⁷¹ I Stavanger var konservatorens oppgaver fra 1878 knyttet til samlingene som helhet, men postene ble besatt av folk med naturvitenskapelig utdannelse og orientering. Etter at Thor Helliesen ble konservator i Stavanger fra 1882 ble museet sterkt preget av satsning på zoologi. Styreformann for Stavanger museum var på denne tiden skoleinspektør A. J. Olsen, som var sterkt opptatt av naturvitenskap og ivret for at det skulle opprettes en zoologisk samling.⁷² Museet i Arendal har dermed i løpet av et drøyt tiår kunnet observere en tendens i det norske museumslandskapet, der sterkere satsning på naturhistorie, kombinert med vitenskapelig orienterte konservatorer, var nøkkelen for å sikre finansiering fra staten.

Etnografisk og naturhistorisk kompetanse

Samtidig hadde Lumholtz en spesifikk kompetanse som kunne være interessant for museet i Arendal. Innsamlingene han hadde utført i Australia mellom 1880 og 1884 var en tverrfaglig suksesshistorie, der kontakt med de innfødte ble nøkkelen for å samle inn nye dyrearter. På oppdrag fra Robert Collett gikk han i mai 1880 ombord på seilskipet *Einar Tambarskjælver* med kurs for Adelaide. I Australia drev han i utgangspunktet innsamling fra en norskdrevet kvegstasjon på østkysten av Queensland. Selv om stedet lå relativt øde til, la han merke til at de fleste av de større pattedyrene hadde blitt skremt vekk, og bestemte seg derfor for å ta turen alene inn i villmarken. Fra august 1881 til januar 1882 gjennomførte han en reise på 800 engelske mil inn i det vestlige Queensland, men var misfornøyd med det innsamlede materialet. I et nytt forsøk,

der han beveget seg inn i det nordlige Queensland og området rundt Herbert River, fikk han imidlertid kontakt med de innfødte og levde sammen med dem i nesten et år. Muligheten for å dra nytte av de innfødtes kunnskap om omgivelsene innebar også at innsamlingsarbeidet ble en suksess. I tiårene som fulgte skulle reisebeskrivelsen *Blant menneskeædere: Fire Aars Reise i Australien* (1888) gjøre Lumholtz verdensberømt, ikke som naturforsker, men som etnograf.⁷³ Men i 1884 lå dette fortsatt i framtiden. For Arendals museum kan dermed kombinasjonen av naturvitenskapelig kompetanse og praktiske erfaringer innen etnografi ha vært appellerende. For museets vedkommende gikk disse to elementene gjerne hånd i hånd. Gavene fra sjøfolk var ofte en blanding av eksotiske naturalier og etnografiske gjenstander, og som vi har vært inne på ble disse kategoriene i økende grad fremhevet som sentrale samlingskategorier på 1870- og 80-tallet.

På den annen side kan Collett ha hatt egne interesser i å få Lumholtz plassert i en slik stilling. Under Colletts ledelse ble samlingene ved Zoologisk museum kraftig utvidet, særlig innen nordiske virveldyr. Samtidig ga ekspedisjonen mulighet for å studere nye arter. I det rikholdige materialet Lumholtz sendte hjem fra Australia fantes flere nye plante- og dyrearter som Collett kunne beskrive vitenskapelig og navngi, deriblant trekenguruen *Dendrolagus lumholtzii*.⁷⁴ På dette feltet kunne Lumholtz fortsatt være nyttig for miljøet i Christiania. Gjennom sin reise hadde han etablert et nettverk av verdifulle kontakter i Australia, og disse forbindelsene ville kunne aktiviseres for å komplettere den foreliggende samlingen av australske naturgjenstander.⁷⁵ Derfor kunne det også være gunstig å ha Lumholtz plassert i Arendal. Med en kompetent samarbeidspartner i en av landets travleste sjøfartsbyer ville Collett stå i posisjon sikre seg sjeldne arter som kunne byttes inn med relevant materiale fra dublettsamlingen ved Zoologisk museum.

Bakenforliggende agenda

Det må ha vært klart for alle involverte at Lumholtz ikke bare ville gi museet en sterkere vitenskapelig profil, men også en langt tydeligere naturhistorisk orientering. Selv om Lumholtz også hadde vist interesse for etnografi, kunne han på dette tidspunktet først og fremst skilte med en naturvitenskapelig løpebane. Det klareste uttrykket for dette er likevel tilknytningen til utklekningsanstalten i Flødevigen, det senere Havforskningsinstituttet, som var blitt opprettet i 1884. Ifølge museets søknad om statsstøtte ville den utvidede konservatorstillingen gi god anledning til naturvitenskapelig forskning, og da spesielt med referanse til «de Forsøg, som de sidste Aar her heldigen er gjort til Fremme af Saltvandsfisket gennem Fiskeudklækning, Forsøg, som en fagkyndig Konservator vistnok med Intereesse og Udbytte vil følge.»⁷⁶ Denne typen nettverk kunne åpenbart være av betydning for å få gjennomslag for søknaden. Her aner vi også innflytelse fra Colletts kollega, Georg Ossian Sars (1837–1927), som var med på å anbefale søknaden. Som Sars skriver i sitt anbefalingsbrev, ville konservatoren på denne måten få anledning til å sette seg inn i forhold som hadde stor betydning for norsk havforskning. Som leder for de såkalte praktisk-vitenskapelige undersøkelser av norske fiskerier, hadde Sars tydelige egeninteresser på dette området. Disse fiskeriundersøkelsene, som ble initiert med årlige bevilgninger fra 1860, var starten på den statlig finansierte havforskningen i Norge. Undersøkelsene hadde en klar forvaltningsprofil: de skulle bidra til å utvikle den norske fiskerinæringen.⁷⁷ En redegjørelse Sars sendte til Indredepartementet 1. august 1885 knytter søknaden opp mot mer langsiktige ambisjoner om å etablere faste forskningsstasjoner rundt i landet. Det zoologiske miljøet i Norge var lite, og det var vanskelig å rekruttere kompetent arbeidskraft. På dette området var Lumholtz et unntak. Han hadde i lang tid interessert seg for saltvannsfiskeriene og var dessuten vant med

Lumholtz-trekenguru, *Dendrolagus lumholtzii*. Litografi av Harald Jensen, gjengitt i Lumholtz reisebeskrivelse fra 1888. Foto: Nasjonalbiblioteket.

feltarbeid. Hvis Lumholtz kunne knyttes til Arendals museum ville hans oppgave på det nærmeste være bestemt, «nemlig at anstille Undersøgelser over de ved vor Sydkyst forefaldne Fiskerier.»⁷⁸ Tilsvarende kunne folk fra museene i Bergen, Trondheim og Tromsø foreta lignende undersøkelser i sine områder.

Det var altså mange ambisjoner knyttet til den nye konservatorstillingen. For Collett og Sars var interessene her såpass sterke at de etablerte et sidespor i saken våren 1885. Da det lå an til at museets søknad i første omgang ikke ville få støtte i Stortinget, utarbeidet de en parallell søknad om et stipend til Lumholtz, riktignok som bestyrer for Arendals museum, men med forskningen på fiskeriene som hovedbegrunnelse.⁷⁹ Etter mye debatt i Stortinget ble det vedtatt at Lumholtz skulle få utbetalt et stipend på kr. 2000, men dette skulle ikke knyttes til museet.⁸⁰ Tanken var at dette skulle gi ham anledning til å utvide sin kompetanse på fiskeriproblematikken.⁸¹ I løpet av det neste året ser det ut til at Lumholtz' forskningsinteresser drev ham vekk fra museumssektoren. Da han endelig takket nei til stillingen ved museet i Arendal våren 1886, begrunnet han dette med at konservatorstillingen ville hindre ham i å studere saltvannsfiskeriene. Kravene om ukentlige fremvisning av museets samlinger ville låse ham for mye til stedet. «Med min Interesse for at sætte mig ind i Fiskerisagen maatte jeg i det hele taget anse Museet som det mindre vigtige, og det passer kun lidet for en, der overtager denne faste Post som Konservator.»⁸² Snart kom Lumholtz' interesser også til å bevege seg over mot etnografien. Det var nettopp i disse årene han arbeidet med reisebeskrivelsen fra ekspedisjonen til Australia som ble utgitt i hefteform høsten 1887, med endelig utgivelse på norsk, svensk, fransk, tysk og engelsk i 1888. Mulighetene åpnet seg dermed for fremtidige eventyr i skjæringsfeltet mellom oppdagelsesreiser og etnografi. I 1890 dro Lumholtz

I 1886 kjøpte museet denne leoparden for kr. 100 fra konservator Tor Helliesen ved Stavanger Museum. Ifølge styreprotokollen skal leoparden stamme fra Kappkolonien i nåværende Sør-Afrika. Foto: Gerd Corrigan.

til Amerika der han etter hvert utførte en rekke ekspedisjoner.⁸³ Ut fra disse premisene virker det lite sannsynlig at Lumholtz ville blitt særlig lenge i Arendal, selv om han skulle ha takket ja til stillingen i 1886.

Museets nettverk var i denne fasen preget av et skiftende tyngdeforhold mellom gamle og nye aktører. Under innflytelse fra Robert Collett og hans miljø i Christiania, ble de naturhistoriske samlingene et viktig element i planene om å utvikle museet i en mer vitenskapelig retning. Skolen var selv med på bringe dette miljøet på banen, både ved prosessene rundt nybygget og ved skolens befatning med museets styre. Samtidig virker det sannsynlig at de påfølgende ambisjonene om å ansette Lumholtz som konservator ville ha rokket ved

I 1883 skrev preparant Peder Hansen ved Næs Verk ut en regning på kr. 50 for «2 Struders Forandling til 1». De to preparatene kom opprinnelig inn som gave fra skipsfører Andreas Juell i 1841, sammen med en utstoppet flamingo og et strutsegg med inskripsjon. Juell hadde antagelig gjenstandene med seg fra Argentina. Foto: Gerd Corrigan.

det etablerte forholdet mellom skolen og museet. Mens de naturhistoriske samlingenes anvendelighet i undervisningen tidligere hadde bundet skolen og museet tettere sammen, kunne samlingenes suksess føre til at institusjonene gikk i ulike retninger. Da disse planene strandet var det likevel forholdet til skolen som bidro til å opprettholde samlingenes relevans. Denne forbindelsen ble stadig viktigere etter hvert som det norske museumslandskapet endret seg ved inngangen til 1900-tallet.

Fase 4 – I museets fravær

Krakket i 1886 innledet en tiårsperiode hvor museet fikk store problemer med å opprettholde virksomheten, og med dette forsvant også de vitenskapelige ambisjonene rundt de naturhistoriske samlingene. Etter hvert som kulturhistorien ble et stadig mer dominerende trekk ved det norske museumslandskapet, ble det naturhistoriske materialet mer marginalisert. Likevel var dette en gradvis prosess. Og idet museet distanserte seg, trådte forbindelsen til skolen sterkere frem. I denne fasen skal vi følge de naturhistoriske samlingene inn i det kulturhistoriske skiftet.

De første tiårene etter 1886 ga ikke noen umiddelbar forandring i museets naturhistoriske orientering, men planene om en vitenskapelig satsning ble skrinlagt. Museet vendte tilbake til den etablerte ordningen der skolens naturhistoriske lærere fungerte som konservatorer i deltidsbrøker. Ved fornyet søknad ti år senere klarte museet endelig å sikre seg statsstøtte for budsjettåret 1896–97, men midlene var nå først og fremst øremerket til innkjøp og vedlikehold av samlingene, og slett ikke til heltidsansatte fagpersoner. Fra 1897 ble Ingebret Suleng gjeninnsatt som konservator med lønn på kr. 400. I den følgende tiden vitner kildene om regelmessige innkjøp av zoologisk og mineralogisk materiale.⁸⁴ I den forbindelse fikk museet også tett

Skilpadde av ukjent proveniens, gitt til museet en gang før 1965. Trolig en relativt ny sjømannsgave. Dette er en av de få naturpreparatene som er registrert i museets hovedkatalog. KUBEN, AAM.28650. Foto: Gerd Corrigan.

Tunet på Langsæ gård ca. 1930. Nå hjem for museets gamle naturpreparater. På 1950-tallet ble bygningen til venstre revet for å gi plass til det nye museumsbygget.
Foto: Ukjent. Bildenr. 1603, AAA-billedsamling, KUBEN.

kontakt med preparanten Peder Hansen på Næs Verk, som i mange tiår hadde vært med på å bygge opp Nicolai Benjamin Aalls zoologiske samlinger.⁸⁵

Bevegelsen over mot kulturhistorien var lang og ambivalent. I boka *Museum: En kulturhistorie* poengterer Anne Eriksen riktignok at vedtektene fra 1907 gjorde Arendals Museum til en institusjon i tråd med tidens nye og gjeldende museumstenkning. Museet skulle nå først og fremst ha et historisk perspektiv og arbeide med lokal kultur, og ingen av disse elementene hadde vært sentrale for de eldre museene.⁸⁶ Dette stemmer imidlertid ikke helt med det som faktisk står i vedtektene fra 1907, der det tydelig fremgår at museet skulle videreføre den etablerte tredelingen mellom historie, naturhistorie og etnografi.⁸⁷ Første hovedavdeling ble definert som historisk-antikvariske samlinger, deriblant samlinger som spesielt vedkom Arendal og Agdesiden. Men som andre hovedavdeling skulle museet fortsatt arbeide med sine «Zoologiske, botaniske, mineralogiske

og geologiske Samlinger og Præparater», og i tredje hovedavdeling «Etnografiske Samlinger vedk. fremmede Lande». Det er dermed vanskelig å betrakte vedtektene som et tydelig brudd med tidligere praksis. Snarere fremstår de som en implementering av en tankegang som hadde vært lansert av museets styre allerede på 1870-tallet. Også der hadde det historiske og det lokale vært vektlagt, men innen rammene av en bredere portefølje som også omfattet etnografi og naturhistorie.⁸⁸

Samtidig var omstendighetene i ferd med å endre seg. I 1904 ble konservatorposten ved museet splittet i en historisk og en naturhistorisk del. Etter at Suleng takket for seg i 1913, ble den etablerte koblingen mot realfagene svekket. Etter dette ble kunnskaper om historie og lokalhistorie de sentrale ingrediensene i konservatorens kompetanse: først representert ved Johan Werner Oftedal, som var konservator frem til 1926, deretter videreført ved Albert Ugland frem til 1964. Denne tendensen ble forsterket ved

at Kirke- og undervisningsdepartementet begynte å stille nye krav til de norske museene. I et brev fra november 1914 fikk museet i Arendal derfor beskjed om at virksomheten burde vris i en kulturhistorisk retning og at midler museet mottok fra staten i fremtiden skulle øremerkes til innsamling, bevaring, bearbeidelse og utstillinger som kunne tjene til å belyse landets kulturutvikling.⁸⁹ I praksis punkterte dette mulighetene for videre satsning på etnografi og naturhistorie. Effekten viser seg tydelig i museets neste budsjettøknad, der det skilles mellom en statsstøttet avdeling og «de andre – stagnerende – avdelinger».⁹⁰

I denne situasjonen holdt museet likevel fast på de naturhistoriske samlingene. Selv om instruksen fra departementet bidro til å vri virksomheten i kulturhistorisk retning, var museet ikke villig til å oppgi den tredelte samlingsprofilen. Som begrunnelse for dette viste styret nettopp til vedtektene fra 1907, som departementet snaut syv år tidligere hadde godkjent. I tillegg ville omlegging av virksomheten medføre en fare for at de gamle og verdifulle samlingene ble ødelagt.⁹¹ De naturhistoriske og etnografiske samlingene hadde gjennom årenes løp oppnådd en slik tyngde at de var vanskelig å definere ut av museets virksomhet.

Museets interesse for de naturhistoriske samlingene skulle med tiden likevel bli svekket. I den sammenheng ble skolen en viktig kontinuitetsbærer. Selv om skolen og museet formelt ble atskilt da kommunen overtok som eier i 1897, ga samlokaliseringen grunnlag for at lærerne kunne fortsette å bruke samlingene i tiårene som fulgte. Denne praksisen kunne imidlertid ha endret seg da museet så seg om etter nye lokaler utover på 1900-tallet. Plassmangel hadde vært en uttalt bekymring allerede da museet flyttet inn i de nye lokalene på Tyholmen i 1881–82.⁹² Med sterk økning i elevtallet, presset skolen på for at museet skulle finne seg nye lokaler. I første omgang førte dette til at samlingene ble pakket ned i 1938–39, i påvente av at et nytt museumsbygg skulle komme på plass på Langsæ. Mens andre samlingskategorier ble

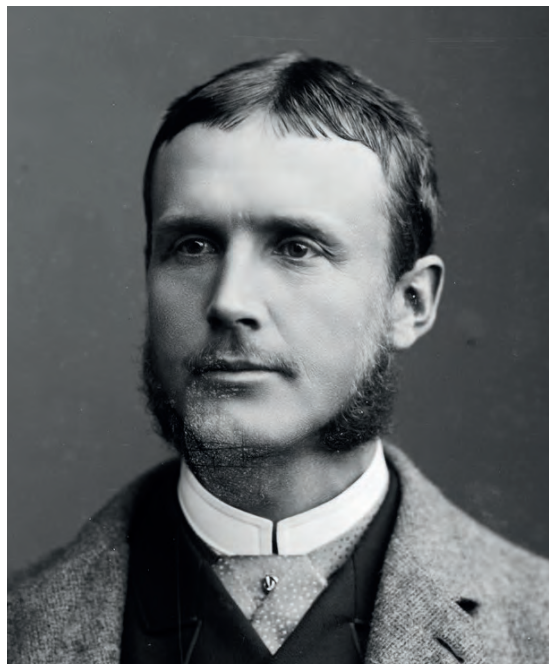
spredd på ulike steder i byen, ble de naturhistoriske gjenstandene beleilig nok lagret på loftet på skolen. Dermed fortsatte materialet å være tilgjengelig for lærerne. Helt frem til slutten av 1960-tallet ble gjenstandene brukt i skolens undervisning.⁹³

Selv om skolen i denne fasen skilte lag med museet, ble forbindelsen altså videreført for det naturhistoriske materialets vedkommende. Ved at samlingene ble isolert til skolen, kunne de også bevare sin naturhistoriske betydning langt inn i det kulturhistoriske skiftet. I praksis ble Knutzens ordning fra 1851 videreført ved at lærere på skolen tok vare på samlingene. Denne oppgaven tilfalt cand.real. Adolf Sørensen, som tidligere hadde vært hyret inn for å restaurere noen av museets forkomne spritpreparater på 1930-tallet.⁹⁴ Som zoolog og lektor ved skolen holdt Sørensen oppsyn med samlingene i de neste 30 årene. I et avisintervju omtalte konservator Ulf Hamran ham som «den naturhistoriske samlingens siste bestyrer».⁹⁵ I utvidet forstand kan det poengteres at Sørensen var den siste av skolens lærere som hadde denne typen deltidsoppgaver for museet.

Omvendt kan vi si at museets manglende interesse for samlingene førte til at de beholdt noe av sin aktualitet på lånt tid. Denne aktualiteten ble imidlertid truet da samlingene på 1970-tallet ble flyttet inn i det nye museumsbygget på Langsæ. Samlingene ble dermed innhentet av det kulturhistoriske skiftet. De utstoppede dyrene var ikke lenger viktige som representanter for ulike zoologiske arter, men snarere eksempler på hvordan museumsarbeid ble utført i den perioden de ble samlet inn. Derfor var det også viktig å beholde montasje og oppstilling mest mulig intakt, slik Hamran uttrykte det i forbindelse med fuglesamlingen noen tiår senere: «Vi tror det har egenverdi at samlingene som sådan fremstår i sin originale stand.»⁹⁶ Baksiden av medaljen var imidlertid at materialets bruksverdi ble redusert. I en kulturhistorisk kontekst var gjenstandene først og fremst interessante for kulturhistorisk forskning og formidling, kanskje først og fremst i museumshistorisk sammenheng.

Samuel Stub Knuttsen. Foto: Johannes Andersen Dahlstrøm. Berg-Kragerø Museum, BKM.F.000674.

Carl Sophus Lumholtz. Foto: Ludwik Szacinski. Oslo Museum, OB.SZ01148.

Selv om museet har hatt ambisjoner om å aktualisere materialet både i forsknings- og utstillingssammenheng, har dette vært vanskelig å realisere.⁹⁷ Dette tilsvarer utviklingen ved mange eldre museer i Norge, der naturpreparater er stuert vekk i korridorer eller trappehaller og sjelden inngår i noen bredere utstillingsmessig sammenheng.⁹⁸

Samtidig er det interessant å merke seg at gjenstandene fortsatt kan ha naturhistorisk relevans i forhold til skolen. De siste tiårene har muset hatt stor suksess med et tverrfaglig skoletilbud rundt fuglesamlingen, utviklet i samarbeid med Agder naturmuseum og botanisk hage. I dette undervisningsopplegget får elevene innblikk i hvordan hver enkelt fugl er tilpasset det miljøet den lever i, samtidig som eventyr og fortellinger gir fuglene en kulturhistorisk dimensjon.⁹⁹ Dette viser hvordan de gamle naturpreparatene fortsatt kan aktiviseres i nye sammenhenger. Forbindelsen mellom museet og skolen, i dette tilfellet skolene i hele regionen, fortsetter å gjøre materialet relevant på nye måter.

Samlingenes seighet

Bak de tunge blendingsgardinene på Langsæ gård lever de naturhistoriske samlingene i stille sameksistens med menneskenes egne gjenstander. De halvmørke salene er fylt av møbler fra byens tapte storhetstid, men menneskene er borte. I stedet har dyr og fugler inntatt stedet, og med dem følger den tunge eimen fra preparatens kjemikalier. I de idylliske omgivelsene fremstår de gamle naturaliene som merkelige rester av en glemt museumssatsning.

Det er med bakgrunn i denne ambivalensen jeg har ønsket å skrive om de naturhistoriske samlingene som et viktig element i museets historie. Etter mer enn hundre år med kulturhistorisk spesialisering, har denne delen av historien gradvis forsvunnet ut av erindringen. Det har derfor vært nødvendig å grave dypt i KUBENS arkiver for å avdekke tidligere opplagte sammenhenger. Undersøkelsen har vist hvordan samlingene fikk en stadig viktigere posisjon i museets profil utover på 1800-tallet. Dette skjedde ikke bare ved økt omfang eller synlighet, men også ved at samlingene bidro til å knytte, forsterke og

Robert Collett. Foto: Ukjent. Universitetshistorisk fotobase, 653530.

Gustav Antonio Gjessing. Foto: ukjent. KUBEN, AAA.PA-2418.L6.210.

oppretholde nettverk som fikk betydning for museets langsiktige utvikling.

I den tidlige fasen ga de naturhistoriske samlingene muligheter for nettverksbygging gjennom sjøfarten som potensielt kunne ha vært viktige for museets utvikling. Selv om museet ikke maktet å videreføre disse forbindelsene, viser det hvordan naturhistorie allerede i de første årene var i stand til å fremme museets nettverk. Samlingenes vedvarende relevans manifesterer seg spesielt fra 1850- og 60-tallet, da naturhistoriens betydning for middel- og realskolen bidro til å forsterke båndene mellom de to institusjonene. Den langsiktige effekten av dette var at skolens naturhistoriske lærere fikk deltidsstillinger som konservatorer ved museet. Dette la føringer for hvordan det museumsfaglige arbeidet skulle utføres i nærmere hundre år. I praksis kunne naturhistoriens suksess imidlertid ha ledet til at denne ordningen ble avskaffet på 1880-tallet, da flyttingen over i det nye skolebygget ga utvidet kontakt med de zoologiske fagmiljøene i Christiania. På dette området åpnet samlingene helt nye muligheter for faglig spesialisering. I forsøket på å

få tilsatt Lumholtz som konservator på heltid ville skolen antagelig ha blitt overflødig. Ettersom dette forsøket ikke førte frem, måtte konservatorene rekrutteres fra skolen også i tiden som fulgte. De tette båndene til skolen viser seg spesielt tydelig etter hvert som museet beveget seg over i det kulturhistoriske skiftet. Idet museet selv mistet interesse for naturhistorien, fortsatte skolen å benytte seg av samlingene til pedagogiske formål.

Et indirekte resultat av undersøkelsen er derfor også en dypere forståelse av museets forhold til middel- og realskolen. Dette forholdet er i og for seg et velkjent element ved museets historie. Likevel har det konkrete forholdet mellom de to institusjonene vært mangelfullt undersøkt. Denne artikkelen viser at de naturhistoriske samlingene har fungert som en katalysator i forholdet mellom de to institusjonene. Selv om skolen allerede fra 1832 formelt fungerte som eier av museet, ble skolens personell i stadig sterkere grad engasjert i museets virksomhet utover i århundret. Skolen bidro trolig sterkt til å opprettholde interessen for naturhistorien. Derfor er det også påfallende at de naturhistoriske

samlingene kom på vikende front omtrent samtidig med at skolens eierskap ble avvirket. Men båndene mellom de naturhistoriske samlingene og skolen var såpass robuste at samlingene kunne opprettholde sin aktualitet langt inn i det kulturhistoriske skiftet.

Selv om de naturhistoriske samlingene var med på å påvirke museets utvikling, er det også interessant å merke seg at denne utviklingen påvirket samlingenes betydning til ulike tider. Fra utgangspunktet i 1832 har samlingene hele tiden hatt en kombinert naturvitenskapelig og pedagogisk begrunnelse. Disse hensynene har imidlertid blitt vektet forskjellig til ulike tider. Mens skolens interesser fra 1850-tallet gikk i retning av det pedagogiske, svingte pendelen på 1880-tallet sterkere mot det vitenskapelige. Tilsvarende kan vi si at pedagogiske hensyn ble viktigere i tiden som fulgte, og at tendensen særlig ble forsterket

da skolen tok vare på samlingene etter andre verdenskrig. Da museet hentet samlingene opp til det nye museumsbygget på Langsæ, svingte pendelen imidlertid tilbake mot det vitenskapelige, men nå i betydningen kulturhistorie snarere enn naturhistorie.

Samlet kan vi si at de naturhistoriske samlingene stadig har fremstått med nytt betydningsinnhold i tråd med skiftende historiske omstendigheter. Selv om samlingene nå er lite synlige, fortsetter de å ha betydning for museet. De siste tiårene har formidlingsopplegg rundt fuglesamlingen vært et stadig tilbakevendende tema i museets skoleprogram. Den kulturhistoriske vendingen gir dessuten muligheter til å se på samlingene på nye måter. I kraft av sin tilstedeværelse får samlingene stadig ting til å skje. Denne artikkelen er jo egentlig et eksempel på det.

Noter

- 1 Smith 1960 s. 6–7.
- 2 Eriksen 2009 s. 50–52, 62–65.
- 3 Solheim 2002; Molden 1990; Molden 1993; Hamran 1991. På 1990-tallet hadde Hamran ambisjoner om å søke om penger fra Norges Forskningsråd til et flerårig forskningsprosjekt som kunne sette samlingene i en større sammenheng, Gjenstandsopplysninger, brev fra Hamran til Johan Chr. Frøstrup 21. mars 1992; Agderposten 11. jan 1992 s. 14.
- 4 For en innføring i aktør-nettverk-teori, se Latour 2005. Av museologisk litteratur jeg spesielt hatt nytte av Jørgensen 2021.
- 5 *Night at the Museum* fra 2006, regissert av Shawn Levy og med Ben Stiller i hovedrollen.
- 6 Gave fra skipsfører Andreas Juell, Vestlandske Tidende 5. mars 1881, G. 349. Regnskap 1883, bilag 48.
- 7 Katalogsituasjonen er mangelfull frem til 1880-tallet, og samlingen er aldri katalogisert i sin helhet. For den første tiden finnes enkelte

fortegnelser til deler av samlingene. I mappen Gjenstandsopplysninger finnes en «Fortegnelse over Naturalier tilhørende Skolens offentlige Bibliothek og Musæum» fra ca. 1838–39 som gir oversikt over 68 fugler, 27 fisker, 5 pattedyr, 3 mollusker, 2 slanger og 4 zoofytter. Samme sted finnes fortegnelser for mindre samlinger gitt til museet. For situasjonen mot midten av århundret, se note 50–53 nedenfor.

- 8 Vadum 2021.
- 9 Eriksen 2009 s. 65.
- 10 Johnsen 2016 s. 160.
- 11 Om situasjonen på 1860-tallet, se Reed 2007 s. 112.
- 12 Innkommende brev fra Jean-Luc Laporte til museet i Arendal 10. sept. 1833: «Monsieur le Capitaine Christian Stephansen qui j'ai l'avantage de connaitre depuis quatre jours m'a annoncé que vous aviez en l'heureuse idée de vous reunir et de fonder un musée, un Bibliotheque et un Societé d'histoire naturelle dans votre ville. Il m'a en même tems annoncé que vous lui aviez recommandé de recueillir ici

tous les objets qu'il pourrait rencontrer ou se procures appartenante à quelque classe que ce soit de l'histoire naturelle.» Gaven er registrert som G. 133 i museets gaveprotokoll (G). For Laportes egenhendige katalog over gjenstandene, se Gjenstandsopplysninger, mappe Naturhistoriske samlinger.

- 13 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 10–11, styremøte 17. okt. 1833. For Stephansens gave, se G.132.
- 14 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 13, m. kopi av brev 10. april 1835. G. 188.
- 15 Basert på en gjennomgang av gaveprotokollen i tidsrommet 1832–1886.
- 16 Smith 1860 s. 9.
- 17 Jordåen 2014 s. 396, 401–406.
- 18 Innkommende brev fra Draak 28. aug. 1834, 29. april 1835 og 19. sept. 1836. Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 11–12. G. 167, G. 190, G. 254. Foss 1998 s. 167.
- 19 Innkommende brev fra Jean-Luc Laporte til museet 25. januar 1856.
- 20 Hamran 1991 s. 58–66.
- 21 Innkommende brev fra Andreas Bang

- Engstrøm til museet 26. okt. 1836.
Likeledes 26. april 1837: «og vis de ei skulde ønske at ingaa nogen omvixling paa den maade behag at melde det samme».
- 22 Utgående brev til Engstrøm 7. desember 1841.
- 23 Gjertsen & Masdalen 2007 s. 13.
- 24 Utgående brev fra museet til Michael Sars 1856.
- 25 Se f.eks. innkommende brev fra Japetus Steenstrup til Morten Smith Dedekam 6. juli 1839. Steenstrup ble siden en av Danmarks mest berømte zoologer. PA-1059 Samling av foreningsarkiv, Aust-Agder-Museet.
- 26 For tilsvarende tendenser ved Bergens museum, se Eriksen 2009 s. 57.
- 27 Ved siden av gaver, ser det ut til at Arendal kan ha fått en del naturalier fra universitetet i Christiania på 1850-, 60- og 80-tallet, jfr. Solheim 2002 s. 109, 111 og Molden 1993. Tilsvarende overføringer fra universitetet antydes andre steder, eksempelvis i innkommende brev fra Halvor Heyerdal Rasch til Morten Smith Dedekam 11. juni 1845 som lover at han i «Løbet af Sommeren [skal] see til at faa i stand en Sending af Naturalier til Arendals Museum». Omvendt sendte museet et enkelt preparat til bestyreren for universitetets zoologiske samling i 1842, jfr. utgående brev fra museet til Christian Peter Bianco Boeck 2. apr. 1842. I et intervju i Fædrelandsvennen 7. feb. 1967 hevder Albert Ugland at museet på Jacob Aalls tid mottok en større mengde dubletter fra Næs Verk. Dette kan ikke bekreftes ut fra museets eget arkivmateriale.
- 28 Gjertsen & Masdalen 2007. Om skolens betydning ved grunnleggelsen, se Jahr 2022 s. 308–12.
- 29 Rektorer som fungerte som formenn: Axel Christian Rosenkrantz Smith 1862–76, Caspar Rasmus Knap 1877–80, Gustav Antonio Gjessing 1881–1904. Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 25, 32, 35.
- 30 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 28–30.
- 31 Collett 2011 s. 502–503, 506.
- 32 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 30, 35.
- 33 Vestlandske Tidende 3. juli 1931 s. 2.
- 34 Korsdegn Pharo fungerte som bibliotekar 1882–1889. Adjunkt Kolle 1889–1907, da biblioteket ble skilt ut.
- 35 Vestlandske Tidende 6. april 1922 og 7. april 1927. Gudbrandsdølen 5. nov. 1921. Molden 1993.
- 36 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 49, 64, 133; styreprotokoll 1908–1960 s. 30.
- 37 Molden 1990. Lie 1998 s. 126–146.
- 38 Se nedenfor
- 39 Overlærer Knutzens søknad om statsstøtte 1851, se museets styreprotokoll 1832–1908 s. 23–34. Knutzen nevner også museets nytte for historieundervisningen og ved etableringen av et skolebibliotek.
- 40 Boyesen 1947 s. 24–81; Høigård & Ruge 1963 s. 77–78, 93–110; Biseth 1965 s. 66–67.
- 41 Augdahl 1931 s. 27–29, 57; Aamlid 1981 s. 18.
- 42 Augdahl 1931 s. 32.
- 43 Om den nasjonale politikken på dette feltet, se Boyesen 1947 s. 346–47. Zoologisk museum hadde som oppgave fra departementet å utarbeide mindre samlinger som ble sendt til skoler rundt omkring i landet, jfr. Stortingsforhandlinger 1857, D. 2 nr. 36 s. 72. I Robert Colletts etterlatte papirer på Nasjonalbiblioteket (NB Ms.fol. 4339) finnes ulike fortegnelser over naturalier som ble overført fra Zoologisk museum til Drammen, Kristiansand, Skien, Lillehammer, Stavanger, Arendal, Molde og Larvik fra slutten av 1850-tallet. Materialet kan siden ha blitt integrert i museets samlinger, jfr. Solheim 2001–2002 s. 111.
- 44 Innkommende brev, fra D.M. Aall til Axel Smith 6. januar 1875. Gjengir utdrag av et brev Aall opprinnelig sendte til Hassa Horn 21. mars 1873, Norsk folkemuseum, NF/Ark-1023/F/L0002/6.
- 45 Søknad om statsstøtte fra 1875, se Stortingsforhandlinger 1875 D. 5 no. 4: «Ved Arendals over den hele Verden udbredte betydelige Fragtfart har Museet derhos Anledning til at erholdemange Gjenstande, saavel ethnografiske som naturhistoriske, der i Forening med den betydelige samling, man allerede har, kan bidrage til at holde saavel det største givende som det seende Publicum i Aande [...]»
- 46 Hamran 1976 s. 8.
- 47 Brunchorst 1900 s. 91, 128, 219–220; *Bergens museum 1925* s. 15, 20.
- 48 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 28, 31, 32. For de to sistnevnte, se Stortingsforhandlinger 1875 D. 5 no. 4.
- 49 Augdahl 1931 s. 40–42; Aamlid 1981 s. 28–29.
- 50 Smith 1860 s. 3–4; Stortingsforhandlinger 1875 D. 5 no. 4 s. 3.
- 51 *Katalog over Arendals skoles offentlige musæums mineralsamling*, i trykket utgave fra 1882.
- 52 PA-1059 Samling av foreningsarkiv, Aust-Agder-Museet, «Catalog over Mineral-Samlingen ved Arendals Museum 1 Febr. 1843» (AA 5479). Om Weibye, se Halvorsen & Koth 1908 s. 309.
- 53 *Katalog over Arendals skoles offentlige musæums oldsagsamling*, i trykket utgave 1882.
- 54 Innkommende brev fra Groth 3. mars og 24. juni 1882.
- 55 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 41, 43, 48. Konservator Olaf Jensen fra Bergens Museum var forhindret fra å ta på seg oppdraget fordi han skulle på en utenlandsreise. I samråd med Robert Collett tok museet kontakt med entomologen Wilhelm Maribo Schøyen, som noen få år senere ble konservator ved Zoologisk museum. Schøyen påtok seg oppdraget, men måtte siden avstå på grunn av sykdom.
- 56 *Katalog over Arendals offentlige musæums samling af pattedyr og fugle, æggsamling, etnografiske sager, våben og brugsgjenstande fra ældre tid*, utarbeidet av Suleng og utgitt i Arendal i 1902. I første omgang må lærerne ved skolen selv ha tatt hånd om den praktiske håndteringen av det dette materialet. Augdahl 1931 s. 42 hevder at den zoologiske samlingen ble ordnet av skolens gamle naturfagslærer, overlærer Salvesen, men det er vanskelig å finne bekreftelse for dette i museets arkiver.
- 57 Christianssands Tidende, torsdag 18. desember 1890. Opplysningene stemmer med ominnredningen av lokalene i 1905, jfr. museets styreprotokoll 1832–1908 s. 225–226.
- 58 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 73. Også der er det snakk om en todelt struktur: på den ene side en naturhistorisk samling; på den annen side en etnografisk og historisk-antikvarisk samling.
- 59 Søknad om statsstøtte fra 1875, Stortingsforhandlinger 1875 D. 5 no. 4. Se ovenfor, note 44.
- 60 Molden 1993.
- 61 Thorsen 2020 s. 243–244.
- 62 Befaringen er omtalt i innkommende brev fra D.M. Aall 27. mai 1881 og i styremøte 10. juni 1881, museets styreprotokoll 1832–1908 s. 39. Se også brev fra Gjessing til Collett 16. mars 1883, om skap til isbjørnen og oteren museet var i ferd med å kjøpe fra Zoologisk museum, NB Ms.fol. 4339.
- 63 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 49, med ref. til Colletts brev av 1. nov. 1882. Om fuglesamlingen, se Solheim 2002.
- 64 For Colletts brev, se katalog for museets arkiv serie D, innkommende korrespondanse. Gjessings utgående

- brev til Collett er bevart på Nasjonalbiblioteket, NB Ms.fol. 4339.
- 65 Aas 1932 s. 202–206; Fædrelandsvennen 7. feb. 1967.
- 66 Innkommende brev fra Collett 22. mars 1882: anbefaler cand. Wilhelm Maribo Schøyen til å ordne de zoologiske samlingene. Schøyen er riktignok egentlig entomolog, men har også beskjeftiget seg mye med andre deler av zoologien.
- 67 Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 54–56.
- 68 For utdypende opplysninger om prosessen, se Molden 1993. Som følge av krakket valgte kommunestyret i desember 1886 å trekke sitt bidrag. Ettersom dette var en forutsetning for at staten skulle bevilge støtte, forsvant også statsstøtten. De neste årene var museet avhengig av midler fra Arendals Samlag for Brændeveinshandel. Ved nedleggelsen av samlaget ble museet på nytt tvunget til å søke støtte fra stat og kommune, som hver bevilget kr. 1200 fra 1897. Se årsberetning 1896–1897 s. 7–10. Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 83–84, 86, 89, 97, 101, 105, 108, 112, 113, 115.
- 69 Talleraas 2009 s. 90–91, 111, 126–128.
- 70 Dette er spesielt tydelig i forbindelse med endring av vedtektene i 1879 og 1886, jfr. innkommende bev fra Stavanger museum 11. feb. 1879 og 12. juli 1886, Tromsø museum 22. feb. 1879 og 20. juni 1886, Bergen museum 31. mars 1879 og 17. juni 1886. På samme tid ble også Trondhjem Museum etablert, som sprang ut av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, men arkivene har først korrespondanse med dem fra slutten av 1880-tallet.
- 71 Qvigstad 1924 s. 11–12, 15; Shetelig 1944 s. 83; Skifte 1972 s. 48–51; Brun 1972 s. 64–65.
- 72 Shetelig 1944 s. 88–89, 91–93.
- 73 Klausen & Sørum 1993 s. 11–12; Lumholtz 1888 s. 83, 263.
- 74 Klausen & Sørum 1993 s. 12.
- 75 Stortingsforhandlinger 1885 D. 5 nr. 88: «Ved de udstrakte Forbindelser, Hr. Lumholtz har i Australien, vil han ogsaa for Eftertiden kunne være vort Musæum til væsentlig Nytte ved Kompletteringen af den allerede nu tilveiebragte righoldige og interessante Samling af australiske Naturgjenstande»
- 76 Søknad om statsstøtte 22. des. 1884. Stortingsforhandlinger 1885 D. 5 Nr. 63, 5, s. 4–6. Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 58.
- 77 Schwach 2000 s. 19–33. Om kontroversene rundt prosjektet i Flødevigen, se Blomsø 2019.
- 78 Brevet er gjengitt i Stortingsforhandlinger 1886 D. 1a, VI, kap. 4, bilag nr. 2, s. 16–17.
- 79 Søknad fra Sars og Collett 27. mars 1885, Stortingsforhandlinger 1885 D. 5 nr. 88.
- 80 Budsjettkomiteens innstilling 4. mai 1885. Stortingsforhandlinger 1885 D. 6 nr. 127 s. 420.
- 81 Stortingsforhandlinger 1886 D. 1a, VI, kap. 4, tit. 1, s. 1–2; D. 1a, VI, kap. 4, bilag nr. 1, s. 15.
- 82 Innkommende brev fra Lumholtz 7. mai 1886. Museets styreprotokoll 1832–1908 s. 67. Molden 1993.
- 83 Klausen & Sørum 1993 s. 15–18.
- 84 1888: innkjøp av saltvannsmollusker og echinodermer fra Trondhjems Museum; innkjøp av land- og ferskvannsmollusker av Birgithe Esmark. 1889: skjeletteringsarbeid utført av preparant Møstad ved Zoologisk museum, tilbud om å kjøpe konservator Wilhelm Maribo Schøyens private samling av sommerfugler. 1898: Collett formidler kjøp av et større parti dubletter fra eggsmalningen ved Zoologisk museum. 1904: korrespondanse med Collett om kjøp av fisk og sjødyr. Se museets korrespondansearkiv for de aktuelle personene, samt tilvekstprotokoll 1883–1929. Tidlig på 1900-tallet sørget Suleng for at den mineralogiske samlingen ble systematisk utvidet, jfr. museets styreprotokoll 1832–1908 s. 173.
- 85 Om Peder Hansen og Aalls samlinger, se Mehlum 2021 s. 95–97; Solheim 2002 s. 112. I 1881–1904 kjøpte museet prepareringstjenester for mer enn 550 kroner fra Peder Hansen. Se regnskap 1881, bilag 14; 1883, bilag 14, 41, 48; 1884, bilag 26, 53, 65; 1885, bilag 13, 14, 22, 27, 31 og 39; 1886, bilag 20; 1897–98, bilag 16 og 19; 1898–99, bilag 29; 1903–04, bilag 4 og 6.
- 86 Eriksen 2009 s. 65, 70.
- 87 Forslag til nye vedtekter 1907, museets styreprotokoll 1832–1908, s. 266: «1ste Hovedafdeling: Historisk antikvariske Samlinger, derunder Samlinger specielt vedk. Arendals By og Agdesiden, lokalhistoriske Optegnelser, Arkivsager, Diplomer og Pergamentbreve; Mynt-Medalje- Segl- og Autografsamlinger m.m. 2den Hovedafdeling: Zoologiske, botaniske, mineralogiske og geologiske Samlinger og Præparater. 3 Hovedafdeling: Etnografiske Samlinger vedk. fremmede Lande.»
- 88 Søknad om statsstøtte fra 1875 beskriver regionen rundt Arendal som et gruvefelt for historiske og antikvariske undersøkelser. Stortingsforhandlinger 1875 D. 5 no. 4. Se ovenfor, note 43 og 44.
- 89 Innkommende brev fra kirke- og undervisningsdepartementet til Arendals museum 14. nov. 1914.
- 90 Museets styreprotokoll 1908–1960, s. 34. Om de museumspolitiske rammene for dette, se Talleraas 2009 s. 93–177.
- 91 Innkommende brev fra Johan Werner Oftedal til museets styreleder Chr. Eyde 23. nov. 1914. Inneholder utkast til museets svarbrev. Departementets behandling av saken skal finnes på Riksarkivet, Kirke- og Undervisningsdepartementet, 1. skolekontor D, Eav boks 74, Kulturbudsjettet 1914–1917. Takk til Lise Talleraas for å ha gjort meg oppmerksom på dette.
- 92 Gjertsen & Masdalen 2007 s. 13–14. De naturhistoriske samlingene tok mye plass. Se brev fra Gjessing til Collett 4. nov. 1882 og 11. des. 1884, NB Ms.fol. 4339. Se også museets styreprotokoll 1832–1908 s. 67.
- 93 Agderposten 9. feb. 1967.
- 94 Utgående korrespondanse, program for årsmøte 1931.
- 95 Agderposten 11. jan 1992 s. 14, se også Fædrelandsvennen 8. feb. 1967.
- 96 Gjenstansopplysninger, brev fra Ulf Hamran til Johan Chr. Frøstrup 21. mars 1992, utdyper dette med at gjenstandene nå har «mer vitenskapshistorisk enn direkte dagsaktuell naturhistorisk betydning og interesse»
- 97 Agderposten 11. jan 1992 s. 14. Deler av samlingene har fått mer oppmerksomhet enn andre. Geologisamlingen ble ordnet, registrert og utstilt på 1970-tallet. Dessuten har fuglesamlingen i første etasje på Langsæ gård vært mye brukt. På slutten av 1990-tallet ble fuglesamlingen registrert av Roar Solheim ved Agder Naturmuseum. Se Brommeland 1978 og Solheim 2002.
- 98 Eriksen 2009 s. 88.
- 99 Undervisningsopplegget «Det smaker av fugl» ble opprinnelig utarbeidet av biolog og museumspedagog Kari Fiskvatn ved Agder naturmuseum og botanisk hage, og ble siden videreutviklet i kulturhistorisk retning av museumspedagog Kari Helene Kullerud ved KUBEN.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

KUBEN, Aust-Agder museum og arkiv
PA-2065 Aust-Agder-Museet:
A02, L0001 Styreprotokoll 1832–1908
A02, L0002 Styreprotokoll 1908–1960
D02, L0001–26, Korrespondanse, innkommende brev 1832–1996
D02, L0027–46, Korrespondanse, utgående brev 1832–1970
F01, L0001 Gaveprotokoll 1832–1929
F01, L0002 Tilvekstprotokoll 1883–1929
R02, L0018–20 Regnskap og bilag 1832–1904
Y01, Andre utskilte enheter, årsberetning 1896–97
I museets husarkiv: Gjenstandsopplysninger, jernskap tilknyttet museets kortkataloger, mappe merket «Naturhistoriske samlinger». PA-1059 Samling av foreningsarkiv: L0022, Aust-Agder-Museet
Norsk folkemuseum
NF/Ark-1023/F/L0002/6, Diderik Maria Aalls brevsamling
Nasjonalbiblioteket
NB Ms.fol. 4339, Robert Colletts samling

Trykte kilder

Stortingsforhandlinger 1857, 1875, 1885 og 1886.
Vestlandske Tidende 1881, 1922, 1927, 1931;
Agderposten 1967, 1992; Fædrelandsvennen 1967, Christianssands Tidende 1890, Gudbrandsdølen 1921

Litteratur

Augdahl, O. K. 1931: *Arendals høiere skole gjennom 125 år: 1805–1930: en historisk oversikt*. Arendals boktrykkeri.

Biseth, Inger Tellefsen 1965: *Kongsberg høyere skoles historie*. Drammen, I.T. Biseth.

Bergens museum 1925: En historisk fremstilling redigert av professorkollegiet. Utgitt av museets styre 1925. Johan Griegs boktrykkeri.

Blomsø, Egil 2019: *En fisk i hånden, eller ti i havet? Den norske debatten om kunstig reproduksjon av torsk*. Masteravhandling, NTNU.

Boyesen, Einar 1947: *Hartvig Nissen 1815–1874 og det norske skolevesens reform*, bd. 2. Johan Grundt Tanum.

Brommeland, John 1978: *Aust-Agder museets geologisamling*. *Aust-Agder-Arv*, årg. 1977-1978.

Brun, Einar 1972: «Studiet av nordnorsk og arktisk fauna.» I Ørnulv Vorren (red.): *Museum og universitet: jubileumsskrift til Tromsø museum 1872–1972*. Tromsø, Universitetsforlaget.

Brunchorst, J 1900: *Bergens museum 1825–1900: En historisk fremstilling*. Johan Griegs Forlagsekspedition.

Collett, John Petter 2011: *Universitetet i Nasjonen*. Universitetet i Oslo 1811–2011, bok 4. Unipub.

Eriksen, Anne 2009: *Museum: En kulturhistorie*. Pax Forlag.

Foss, Frithjof 1998: *Arendal Byes Historie*. Arendal.

Gjertsen, Karl Ragnar og Masdalen, Kjell-Olav 2007: «Aust-Agder kulturhistoriske senter. Arkiv, bibliotek og museum i 175 år.» *Agder historielags årsskrift* nr. 83.

Halvorsen, J. B. og Koth, Halvdan 1908: *Norsk Forfatter-Lexicon 1814–1880*, bd. 6. Den norske forlagsforening.

Hamran, Ulf 1976: «Museums mannen Albert Ugland.» *Aust-Agder-Arv*, årg. 1975–1976.

Hamran, Ulf 1991: «Tegnelærer Engstrøm i Philadelphia – et bortblæst laurbærblad fra Arendal.» *Aust-Agder-Arv*.

Høigård, Einar og Ruge, Herman 1963: *Den norske skoles historie*. Cappelen.

Jahr, Ernst Håkon 2022: *Nybrottsmannen Andreas Faye*. Novus Forlag.

Johnsen, Berit Eide 2016: «Omstillingen som aldri kom», *Sørlands Skipsfart 1600–1920*, s. 43–89.

Jordåen, Runar 2014: *Wilhelm F. K. Christie – Presidenten*. Fagbokforlaget.

Jørgensen, Guro 2021: *Saker som beveger: NTNU Vitenskapsmuseet: Et universitetsmuseum som kategori, arbeidssted og formidlingssted*. PhD-avhandling, NTNU.

Katalog over Arendals skoles offentlige musæums mineralsamling. [Utarbeidet av Johan Herman Lie Vogt]. Arendal 1882.

Katalog over Arendals skoles offentlige musæums oldsagsamling. [Utarbeidet av Peter Groth]. Arendal 1882 [årstall 1883 på omslaget].

Katalog over Arendals offentlige musæums samling af pattedyr og fugle, ægsamling, etnografiske sager, våben og bruksgjenstande fra ældre tid. [Utarbeidet av Ingebret Suleng]. Arendal 1902.

Klausen, Arne Martin & Sørum, Arve 1993: «Carl Sophus Lumholtz – oppdagelsesreisende i verdensklasse». *Under tropenes himmel: den store norske oppdager Carl Lumholtz*. Tiden.

Latour, Bruno 2005: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, Oxford University Press.

Lie, Thore 1998: «Johan Sørensen – opplysningsmann og Darwins forlegger i Norge.» *Fra Mester Geble til Charles Darwin: trekk fra matematikkens og naturvitenskapens tidlige historie i Norge*. Forum for universitetshistorie. Skriftserie 2/1998. Universitetet i Oslo.

Lumholtz, Carl Sophus 1888: *Blandt Menneskeædere: fire Aars Reise i Australien*. Forlagsbureauet i København.

Mehlum, Fridtjof 2021: «Nicolai Benjamin Aall (1805–1888) og hans naturhistoriske samlinger». *Fortuna* nr. 7.

Molden, Gunnar 1990: «Darwins mann ved Arendals Gymnas». *Agderposten* 7. juli 1990.

Molden, Gunnar 1993: «Oppdageren som ikke reiste til Arendal». *Agderposten* 18. desember 1993.

Qvigstad, J. Q. 1924: *Tromsø museum i 50 år. Beretning om virksomheten i årene 1872–1922*. Tromsø stiftstidendes boktrykkeri.

Reed, Tanja Røskar 2007: «Sverdet fra Kiribati og hvalfangstskipet – to kilder, en historie». *Aust-Agder-Arv*.

Schwach, Vera 2000: *Havet, fisken og vitenskapen: fra fiskeriundersøkelser til havforskningsinstitutt 1860–2000*. Havforskningsinstituttet.

Shetelig, Haakon 1944: *Norske museers historie*. Cappelen.

Skifte, Ola 1972: «Oppgaver og menn i botanisk virksomhet ved museet.» I Ørnulv Vorren (red.): *Museum og universitet: jubileumsskrift til Tromsø museum 1872–1972*. Universitetsforlaget.

Smith, Axel 1860: «Om Arendals Skoles offentlige Bibliothek og Museum». *Inbydelsesskrift til Hovedexamen ved Arendals Middel- og Realskole i Juni og Juli 1860*. T.D. Hjorthøys boktrykkeri.

Solheim, Roar 2002: «Fuglesamlingen ved Aust-Agder-Museet». *Aust-Agder-Arv*, årg. 2001–2002.

Talleraas, Lise Emilie Fosmo 2009: *Et uregjerlig mangfold? Lokale og regionale museer som saksfelt i norsk kulturpolitikk 1900 – cirka 1970*. Doktorgradsavhandling. Papers in Museology, Institutionen för kultur- och medievitenskaper, Umeå Universitet.

Thorsen, Liv Emma 2020: *Dyrenes by. Hover, klover og klør i Kristiania 1859–1925*. Unipub.

Vadum, Kristoffer 2021: «Faglige nettverk og agenter i distriktene: Diplomsamlingen ved museet i Arendal 1832–1870». *Aust-Agder-Arv*.

Aamlid, Per 1981: *Arendal gymnas: 1881–1981*. P.M. Danielsen.

Aas, Einar 1932: *Kristiansands katedralskoles historie, 1642–1908*. Gyldendal.